

КОДИФІКАЦІЯ ЮСТИНІАНА: ВИТОКИ, ПЕРЕДУМОВИ, ЗНАЧЕННЯ

ДРОЗД Володимир Іванович - аспірант кафедри філософії та теорії права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК: 340.12

Стаття посвячена аналізу аксиологічних причин проведення кодифікації Юстиніана, дослідженню истоков означеної систематизації, її передумов і онтологічного значення не тільки для Східної і Західної Римських імперій, але і для всього європейського континенту в цілому. Визначається роль римського права і християнської філософії в процесах становлення і розвитку європейської цивілізаційної платформи.

Ключові слова: Римська імперія, Східна Римська імперія, Візантія, систематизація, право, закон, канон, християнство, Юстиніан Великий.

Постановка проблеми

Розглядаючи феномен різноманітності історичних подій, які мали місце у період з 395 по 610 рр. на теренах Римської імперії, слід охарактеризувати цей період як перехідний. Риси даного часового відрізка досить очевидні, особливо в IV, V і на початку VI століття. У цей час утворюються елементи, що визначалися притаманною їм синтетичністю та які у подальшому склали основу створення цивілізації Східного Риму, або ж Візантії. Проте, як це часто буває, коли йде у небуття старий світ і народжується новий, у всіх сферах суспільного життя виникає глибока криза.

IV-V століття ознаменувалося для Римської імперії зовнішніми поразками, внутрішніми конфліктами і заворушеннями, що, у підсумку, привело її до занепаду. Коли Костянтин Великий обирав незалежне на той час містечко Візантія як свою

столицю, цим актом йому вдалося вирішити також питання про відокремлення Сходу від Заходу. Дана подія стала відправним пунктом подальшого історичного розвитку як для Західної, так і для Східної імперій.

Заснована Костянтином столиця на Босфорі досить успішно витримала удари, під якими впав величний Рим, і синтезувала, правда, досить дивний і мало ще зрозумілий, але все ж дуже цікавий політичний організм, який називався Східною Римською або Візантійською імперією. Її саме процеси формування та розвитку одного із основних елементів управління Східної Римської імперії – законодавства – й виступили як тема дослідження даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми

Деякі питання, що стосуються проблематики формування причин кодифікації нормативно-правового матеріалу, яку було проведено Юстиніаном Великим, знайшли власне відображення у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема таких, як О.М. Величко, В.М. Вовк, Ю.А. Кулаковського, Л.Н. Згурського, Д. Бейкера, Ш. Діля, Г. Астеріуса та ін. Але слід зазначити, що вказані науковці у власних дослідженнях розглядали проблематику даної статті лише дотично, у рамках проведення власного наукового пошуку.

У зазначеному контексті метою статті постає аналіз передумов проведення кодифікації Юстиніана, її витоків та значення.

Виклад основного матеріалу

Аналіз соціально – економічної та політичної ситуації, яка склалася у Східній Римській імперії на початку VI ст. дозволяє зробити висновок, що численні проблеми, які поставали перед державою, вимагали поряд з іншими заходами адекватного правового забезпечення.

Дискусія про візантійську ідею права або про те, як у Візантії розуміли феноменологію права, є досить актуальною. З одного боку, для багатьох дослідників вираз «візантійська філософія права» автоматично перефразовується в «християнську філософію права». Але з іншого, безспірним є те, що західноєвропейська правосвідомість позиціонується далеко позаду щодо візантійської. Для германців, які дали початок всім без винятку західним політичним союзам, домінуючою у праві все ж залишалася основа індивідуальної свободи. Іншими словами, «будь особою і поважай інших як осіб». Тому необхідно доводити те, що візантійська ідея права, яка посоромилася б настільки вузького тлумачення, не залишена, як мінімум, без власного значення і більше того за своєю суттю глибша і багатогранніша за західноєвропейські «стандарти» [2, С.10].

Інколи наука буває політизованою і суб'єктивною, як і будь-яка інша сфера людської діяльності. Тому та обставина, що у західній науці давно вже стало правилом говорити про римське право лише в контексті його рецепції германськими народами і забувати про те, що воно жило власним життям і розвивалося протягом тисячоліття, з IV по XV ст. на Сході, не повинно зупиняти подальший науковий пошук у цій сфері пізнання. Так, воно знало значної «правової акультурації», пройшовши певний процес оновлення класичного римського права для забезпечення існування дещо нового політичного організму. Проте, основою формування правової системи було, усе ж таки, римське право.

Специфіка функціонування Східної Римської імперії полягала у тому, що право розглядалося також як основа відновлення єдиної держави, додатковий чинник єдності земель, які колись належали Риму. Єдине, кодифіковане право могло виконати дану вкрай важливу функцію. І ось ідея створення чіткої, цілісної правової системи була реалізована в VI ст. імператором Юстиніаном.

Однією з передумов проведення систематизації в умовах авторитарної системи урядування, яка існувала у Східній Римській імперії, була наявність особистості, яка могла б організувати виконання кодифікаційних робіт та наявність фахівців, які б добре знали на римському праві і розуміли потреби оновлення права та прагнення у цій галузі Юстиніана I.

З початку самостійного правління св. Юстиніан Великий вирішив провести гігантську за складністю роботу, направлену на кодифікацію римського права. Він вважав, що «імператорська велич повинна бути прикрашена не лише трофеями, але й озброєна законами для того щоб держава була керованою й у мирний і військовий час» [3, С.314].

У IV-VI ст. існували три джерела формування нового права Східної Римської імперії: християнство, класичне римське право, греко-римське або ж візантійське право. При цьому християнство у його східному варіанті мало служити ідеологічним підґрунтям кодифікації Юстиніана, а римське класичне та греко-римське (візантійське) право надавати для неї юридичний матеріал.

Успішному перебігу кодифікації Юстиніана сприяли вдале визначення її концепції, завдань, строків та характеру робіт. При цьому Юстиніан I не ставив за мету створення єдиного законодавчого акту – *Corpus juris civilis*, що йому нерідко приписують деякі дослідники, а прагнув виконати завдання за трьома напрямками: створення Кодексу для практичного, повсякденного ужитку, Дигест – для забезпечення підвалин правосвідомості та правової культури, Інституцій – для закладення фундаменту новітньої тогочасної юридичної освіти.

Перші спроби кодифікації відбувалися ще задовго до початку правління Юстиніана. Уже на відносно ранньому етапі свого історичного розвитку юридична техніка й у цілому культура римського права виявили потребу й прагнення до узагальнення й уніфікації джерел права й правових норм, що випливають із них. Це прагнення особливо підсилювалося в імператорський період, коли уніфікація правозастосування в інтересах єдиної правової політики стала практичною державною необхідністю у власних інтересах влади. Розвиток юридичної науки у перші століття н.е. активізував та зробив можливими перші спроби систематизації правових джерел і створення аналогічного значення комплексних юридичних праць. Так наприкінці II – початку III ст. юристом Папірієм Юстом був складений систематизований збірник постанов імператора Марка Аврелія у 20 книгах. Приблизно в той же час інший відомий юрист – Юлій Павло – звів воєдино всі на той час оприлюднені декрети імператорів. Тоді ж була оприлюднена офіційна кодифікація преторського едикту. На початку IV в. було складено Кодекс Грегоріана, у якому узагальнювалися конституції імператорів за 196-295 р. Кодекс складався із 14 книг, що підрозділялися на титули, і включав, що було головним, справжні й повні тексти колишніх актів. Трохи пізніше був складений ще один аналогічний Кодекс Гермогеніана, який служив продовженням попереднього, охоплюючи постанови за 291-365 р. [1, С.78].

У V ст. при імператорові Теодозії був виданий (за зразком попередніх) уже офіційний збірник імператорських конституцій – Кодекс Феодосія (438р.) у 16-ти тематичних книгах. У кодексі вперше було зроблено відбір лише чинного законодавства. Згодом все, видане імператорами, узагальнювалося у вигляді зібрань, так званих новел – *Novellae leges*. Але з падінням Західної Римської імперії в історичному житті римського права виникла свого роду пауза; подальший поступ, а разом із тим і розвиток та впровадження кодифікаційних робіт змістився на землі Візантії.

Досвід приватних і офіційних кодифікацій показав важливість створення єдиного збірника права, укладення зводу, в якому було б як цивільне, так і преторське законодавство і який міг би служити твердою основою під час здійснення правосуддя. З плином часу ця потреба відчувалася дедалі гостріше. Після видання кодексів Грегоріана, Гермогена та імператора Феодосія імператорські конституції видавалися й далі, у той час як багато з них виявилися вже скасованими. Отже, постала потреба в перегляді кодексів та їх доповнень. Панівний клас Римської імперії був зацікавлений в анулюванні застарілих норм та в оновленні правового масиву. На здійснення цієї мети була спрямована і політика у галузі законодавства.

Уже Феодосій II мав намір провести загальний перегляд як конституцій, так і юридичної літератури та укласти єдиний цілісний звід, але задум свій він не здійснив.

Юстиніан був переконаний, що Рим черпав свою непереможну силу в поєднанні військової міці з блиском права і хотів відновити цю гармонію.

13 лютого 528 р. своїм едиктом він створив спеціальну комісію з десяти правознавців, до якої увійшов ще мало відомий на той час Трибоніан. Його завданням було узагальнення всіх імператорських указів, які виходили після «Кодексу Феодосія».

Через рік, у квітні 529 р., імператор повідомив сенат про закінчення робіт із видання нового збірника, який отримав назву «Кодекс Юстиніана». Згідно з традиціями римського права Кодекс поділявся на 12 книг, до яких увійшло багато законодавчих актів самого св. Юстиніана. На відміну від «Кодекса Феодосія», «Кодекс Юстиніана» засновувався на іншій структурі викладу матеріалу. Так, наприклад, перший титул першої книги починається з глави «Про Верховну Трійцю, Кафолічну віру, і щоб ніхто публічно не змагався з нею». Наступні за ним 12 глав першої книги присвячені виключно питанням релігії і лише потім розміщуються саме державні положення [8, С.57].

Пізніше прийшла черга для наступного етапу упорядкування нормативного масиву: імператор вирішив узагальнити в одному систематизованому збірнику всі твори давніх юристів, які мали силу закону. Указом від 30 грудня 530 р. знову була створена комісія із 16 правознавців, головуючим якої став уже сам Трибоніан. Ця робота була грандіозною за масштабом і за технікою її виконання. У відвертих розмовах Юстиніан публічно сумнівався про можливість виконання всього задуманого навіть протягом 10 років.

Не дивлячись на неймовірні складнощі в узагальненні матеріалу, роботу вдалося закінчити за 3 роки, і 16 грудня 533 р. світ побачили «Дигести» або «Пандекти» у складі 7 частин і 50 книг, 432 титулів і 9132 окремих фрагментів. Сам цар так коментував свою працю: «Простягнувши руки до неба та покликавши вічну допомогу, ми отримали рішучість, сподіваючись на Бога, Котрий може дарувати й зовсім безнадійні речі та призводити до їхнього утілення величністю Своєї сили» [12, С.397].

За місяць до видання Дигест у світ вийшов й інший чудовий юридичний збірник – «Інституції» у 4-х книгах, який становив короткий путівник із вивчення римського права. Про мотиви підготовки цього документу імператор говорив наступне: «Побачивши, що незвичні люди й ті, хто, перебуваючи біля витоків законів, намагається увійти до таємниць законів, але не в силах досягнути такої вантаж мудрості, ми побачили, що необхідно надати попередню освіту, щоб, відчувши й мовби увібравши початки усього, вони могли увійти до таємничих глибин та прийняти, не моргнувши, прекрасну форму законів» [9, С.65].

Нові закони якісно змінювали життя візантійського суспільства і позиціонували себе як закони християнської держави. *Jus gentium* («право народів») повністю знищило вузькі у власному націоналізмі норми «12 таблиць» і принесло новий дух часу до римських понять.

Імператор приймав безпосередню участь у створенні збірників і з повним правом не лише визнав «Кодекс», «Дигести» й «Інституції» вершиною правової

думки, найбільш досконалим збірником римського права, але і назвав себе їхнім ідеологом та автором. Звичайно, як справжній римлянин і знавець права, св. Юстиніан писав закони латиною і дозволяв їхнє використання грецькою мовою лише у вигляді окремих компіляцій. Правда, досить скоро виявилися і деякі недоліки цих збірників, і св. Юстиніан Великий змушений був разом зі своїми співробітниками переглянути їх, і 18 листопада 534 р. вийшла їх нова редакція. «Минули віки, і право Юстиніана стало живим та діючим в усіх західноєвропейських державах, – писав про результати кодифікації права один автор. – Поряд із єдиним універсальним сповіданням віри християнської стало й єдине універсальне римське право як великий спадок майбутньому від давнього світу» - [9, С.67].

Але правотворча діяльність імператора на цьому, звичайно, не закінчилась. Публікуючи другу редакцію збірника, цар зазначав, що нових Дигест більше не буде. Він вказав, що нові закони імператора, видані після виходу у світ другої редакції, повинні бути зібрані в окремий збірник під назвою *Novellae constitutiones*. Надзвичайно плідний як законодавець, св. Юстиніан видав упродовж 30 років 168 нових законів, «новел» (*Novellae leges*), які вийшли у світ після 534 р., але об'єднати їх у спеціалізований збірник вже не встиг [10, С.152].

До нашого часу дійшли лише приватні зібрання новел: 1) *epitome Juliani*, 124 новели, які вийшли до 555 р.; 2) *Authenticum*, зібрання 134 новел у латинському перекладі; 3) збірник із 168 новел.

Велич св. Юстиніана як законодавця полягає не лише у проведенні кодифікації права. Вперше в історії Римської імперії державні закони і церковні канони не були розділені за різними збірниками, але органічно увійшли до складу одних і тих же книг. Так на світ з'явилися перші номоканони, державно-церковні юридичні збірники – характерна і незмінна риса візантійського права. У 4-й та інших новелах імператор відверто писав: «Першим предметом нашої турботи є догмати Бога та гідність священства», і далі: «Якщо ми

так прагнемо підсилити цивільні закони, силу котрих Бог довірив нам для безпеки наших підданих, то так само й нам слід щиро прагнути укріпити канони та священні закони, що створені для спасіння наших душ». А на початку трактату проти Орігена він зазначав: «Ми завжди прагнули та прагнемо усюди захищати істину та безперечну віру християн і мир у самій Святій Кафолічній та Апостольській церкві. Це наше перше та найголовніше завдання. Ми переконані, що імператорська влада надана нам у цьому житті та стверджується Богом, який обмежив ворогів нашого правління. Й сподіваємося, що у майбутньому житті Він не залишить нас та надасть нам Свою милість у Своїй доконалості» [11, С.200].

Оскільки державний закон і церковний канон визначали по суті імператора як одного спільного джерела, хоча і врегульовували різні сфери діяльності римського суспільства, у «Кодексі» і новелах міститься багато актів, які напряду належать до канонічного права. Деякі з них у подальшому були підтверджені канонами Вселенських Соборів, інші стали основою для прийняття самостійних норм церковного права, більша ж частина мала пряму дію і навіть зараз сприймаються не як акти імператора, а як церковні канони. Потрібно сказати, що у цій сфері св. Юстиніан значно випередив час і знову продемонстрував найвищу юридичну техніку поруч із знанням особливостей церковного життя.

Висновки

Враховуючи вищесказане, прагнення юстиніанівського періоду були спрямовані на здійснення грандіозного та часом непосильного завдання відновлення єдності Римської імперії. До цієї мети й зводилася політика у галузі нормотворення. Законодавча політика визначала завдання виходячи із двох обсягів пам'яток минулого – імператорських законів (*leges*) та робіт класичних юристів (*jus*) – створити звід законів, придатних для застосування у нових політичних та економічних реаліях. Для того, щоб старі джерела права перетворити на живі джерела нового пра-

ва, потрібно було створити із хаосу текстів, законів, конституцій одне струнке ціле. Перед юристами було поставлено завдання використовувати усе, що дало розвиток права за три століття, що минули між класичним періодом і цією епохою; тобто відобразити зміни, яких зазнало римське право при «пересадці» його з Заходу на Схід, під грецькими, східними і християнськими впливами, а також і тих змін, які відбувалися на Сході під впливом західної посткласичної літератури. Таким чином, звід законів Юстиніана є, в основному, компіляцією з існуючих до зазначеної систематизації джерел, але багаторазово перетворених, перероблених та узагальнених.

Кодифікація Юстиніана відрізняється від попередніх кодифікацій незрівнянно більшим обсягом і більш високою творчою силою. У ній виявляється не лише більш широка основа джерел і більш інтенсивне їх використання, але і більш ретельна обробка обраних текстів.

Література

1. Бейкер Дж. Юстиніан. Великий законодатель / Дж. Бейкер. – М. : Изд-во «Центрполиграф», 2004. – 350 с.
2. Величко А.М. Идея права в Византии / А.М.Величко. – М. : Духовная Академия, 2011. – 18 с.
3. Величко А.М. История византийских императоров. От Юстина I до Феодосия III / А.М.Величко – М. : Изд-во «Вече», 2012. – Т-2. – 448 с.
4. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності. – Монографія / В. М. Вовк. – Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2011. – 352 с.
5. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право / В. М. Вовк // «Порівняльно-правові дослідження»: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 14-19.
6. Вовк В. М. Римське право як феномен правової дійсності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 / В. М. Вовк. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2011. – 34 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу аксіологічних причин проведення кодифікації Юстиніана, дослідженню витоків зазначеної систематизації, її передумов та онтологічного значення не лише для Східної та Західної Римських імперій, але й для усього європейського континенту у цілому. Визначається роль римського права та християнської філософії в процесах становлення та розвитку європейської цивілізаційної платформи.

SUMMARY

This article is devoted to analyze axiological reasons of Justinian's codification and to research the sources of this systematization, its preconditions and ontological meaning not only for Eastern and Western Roman Empire but for whole European continent. Also the role of Roman law and Christian philosophy in the process of formation and development of European civilization platform is determined in this article.

7. Вовк В. М. Роль римського права у формуванні сучасного європейського права / В. М. Вовк // Філософські та методологічні проблеми права : науково-практичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 30-34.

8. Диль Ш. Юстиниан и византийская цивилизация / Ш. Диль. – Санкт-Петербург : Типография «Альтшулера», 1908. – 687 с.

9. Кулаковский Ю.А. История Византии / Ю.А. Кулаковский – Санкт-Петербург : Изд-во «Алетейя», 1996. – Т.2. – 400 с.

10. Загурский Л.Н. Элементарный учебник римского права. Общая часть / Л.Н. Загурский. – Харьков : Типография И.М. Варшавчика, 1898. – 624с.

11. Геростергиос А. Юстиниан Великий – император и святой / А.Геростергиос. – М. : Изд-во Сретенского Монастыря, 2010. – 448 с.

12. Успенский Ф.И. История Византийской империи VI – IX ст. / Ф.И. Успенский – М. : Изд-во «Мысль» 1996. – 824 с.